

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ :

ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. (1)

I

Ὁ μεγαλύτερος ἔπαινος πού ἡμπορῶ νά παραχωρήσω στοῦ βιβλίον αὐτό εἶναι ὅτι, στήν περίοδο τῆς φοβερῆς κρίσεως πού πέρασε μέσα στόν κόσμο, μαζι μέ τόν κόσμο καί ὁ ἐλληνικός λαός, δέ γράφηκε ἄλλο πιδ ἐνδιαφέρον. Ἔτσι, φαινόμενα σχετικῆς ἀξίας παίρνουν ἀνυποψίαστη σημασία σ' ἓνα μικρό καί φτωχό περιβάλλον.

Ὁ Γεώργιος Σκληρός, ὁ δυστυχῆς αὐτός ἄνθρωπος, τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ἀγωνίας του, εἶχε γιά μορφή μιὰ διαρκή μαρτυρικὴ μάσκα. Λυωμένο ἀγκοκέρι ἡ ὄψη του, φασματώδης, μέ τὰ κατὰ μᾶντρα ἀπὸ τὴν ἀντίθεση γένεια πού τριγύριζαν τὸ πρόσωπό του ξηρὰ σὰ μαλλιασμένη βραχόπετρα πού ὁ ἥλιος ρούφηξε τὴ δροσιά της, εἶχε χάσει κάθε ἔκφραση καί κίνηση. Καί μέσ στήν πλατειὰ λινὴ καμιζόλα πού καταλοῦσε τίς γραμμὲς τοῦ σώματος, ἔπλεε κι ἀεροπερνοῦσε, αὐλὸς ἤδη, ὅταν ἤρχετο νὰ χαιρετήσῃ τοὺς ἐπισκέπτες του. Ὅμως ὁ λόγος του ἦταν ζωηρός. Καί σοῦ ἔκανε παράξενη ἐντύπωση ἡ ἐξατμισμένη ὑπαρξίς τοῦ σώματός του μέ τὴν σταθερότητα (πού ἦταν ἀνίσχυη καί πάλευε νὰ εἶναι σταθερὴ) τῆς φωνῆς του. Ἔμεναν λοιπὸν ἀκόμη μέσα σ' αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο ἐπιθεῖς ζωῆς πού ἀνατινάζονταν ἔξω—μιὰ κρυμμένη μικρὴ φωτιά πού ἀναβε στήν τελευταία τρομακτικὴ ἀναλαμπή της.

Ὁ Γ. Σκληρός γνωστός στοὺς Ἕλληνας διανοομένους καί σὲ μιὰ ἐπιλογὴ ἐργατῶν ὡς θεωρητικὸς τοῦ Μαρξισμού, δὲν ἀξιώθηκε νὰ παίξῃ κανένα μεγάλο ρόλο ἀρχηγοῦ. Εἶναι παράξενη ἡ τύχη μιᾶς φυλλάδας του γιὰ τὴν ὁποία οἱ περισσότεροί ἀπ' αὐτοὺς πού μιλοῦν ἐγκωμιαστικά δὲν ἐδιάβασαν καθόλου. Εἶναι γνωστὸν ὅμως πὼς σηματοῖται μιὰ φήμη καί ὁ Σκληρός ἐπροσδιορίζετο ἀπὸ τοὺς γράφοντας ὡς ὁ συγγραφεὺς κάποιου «Κοινωνικοῦ Ζητήματος».

Ὁ ἴδιος ἔλεγε καί ἔγραφε ὅτι τὸ Κοινωνικὸ ζήτημα εἰσήγαγε στήν Ἑλλάδα τὴν ἐπιστημονικὴ (ἢ ἀντικειμενικὴ) κοινωνιολογία. Καί θὰ ἔπρεπε στόν ἰσχυρισμόν αὐτό νὰ υπογραμμισθῇ διπλὰ ἡ λέξις ἐἰ σ ἡ γ α γ εἰ γιὰ νὰ δηλωθῇ πὺ ἀ στοὺς Ἕλληνας κοινικοὺς πὼς κάποιον ἄλλου εἶχε πρωτομελετηθῇ αὐτός ὁ κλάδος καί ὅτι, γιὰ παρόμοια ζητήματα, πού ἐκτός πού ἐσυλληφθήκανε ἄλλου στήν ἀρχικὴ πρωτοτυπία τους, ἔχουν ἀναλυσθῇ καί ἐρευνηθῇ κατὰ μάκρος καί πλάτος, καί δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται ἐξαιρετικὸς θόρυβος γύρω ἀπὸ μιὰ

(1) Ἐκδόσις τοῦ Συγγραφέως, Ἀλεξάνδρεια 1919.

προσαρμογή ἑλλήνος ἐρατιστοῦ μιᾶς ἰδεολογίας, χωρὶς νὰ δοκιμάζεται ἡ περιέργεια γιὰ τὶς πηγές καὶ ἀπὸ τὴ γνώση τῶν πηγῶν νὰ μετριάζεται ὁ ὑπερβολὸς ἐνθουσιασμός γιὰ μιὰ τριακοστὴν ἔκτη διακλάδωσή τους.

Δὲν πρόκειται νὰ μελετηθῇ ἐδῶ ἡ ὅλη συγγραφικὴ δραῖσις τοῦ Σκληροῦ. Πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτό, θὰ ἔπρεπε, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν πρώτη φυλλάδα, τὸ «Κοινωνικὸ μας Ζήτημα», καὶ περνώντας ἀπὸ τὰ σπαρμένα ἄρθρα σὲ πολλὰ περιοδικά, νὰ σταματήσῃ κανεὶς στὸ τελευταῖο βιβλίον τοῦ γιὰ τὸ ὁποῖο μόνο θὰ γίνη ἐδῶ εἰδικὸς λόγος καὶ νὰ τελειώσῃ μὲ τὰ ἀνέκδοτα χαρτιά τοῦ ὅπου μαζεύθηκαν πυρετωδῶς τὰ σχέδια καὶ τὰ προσχέδια μελετῶν ποὺ ἐτοίμαζε ὁ δυστυχὴς νὰ δημοσιεύσῃ σ' ἑνα-δυὸ χρόνια μέσα, ἀσχημάτιστα ἀκόμη νεροῦλὰ πνευματικὰ τέκνα τῶν ὁπρίων ἠθέλε ἔστω νὰ φαντασθῇ τὴ μελλοντικὴ ὑπαρξή. Ἔτσι στὴν πρώτη σελίδα τῶν Συγχορῶν Προβλημάτων ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ πέθαινε μετὰ τρεῖς μῆνες ἐχάραξε μὲ ἄκριτη ἐλπίδα τὸ πρόγραμμα τῆς μέλλουσας ἐργασίας του : **ἐ τ ο ι - μ ᾶ ζ ο ν τ α ι γ ι ᾶ τὸ 1920, καὶ παρακάτω :** **σ χ ε δ ι ᾶ ζ ο ν τ α ι μ ὄ ν ο ...** Κι αὐτὴ τοῦ ἡ χειρονομία πρὸς τὸ μέλλον ποὺ δὲ θὰ ὑπῆρχε ποτὲ γιὰ τὸν ἴδιο, τὸ μέλλον ποὺ θ' ἀνῆκε σ' ὅλο τὸν ἄλλο κόσμον, σ' αὐτὸν μόνον ὄχι, εἶναι συγκινητικὴ καὶ φανερώνει ζωερὴ ἐνέργεια ποὺ νοιώθοντας, λές, πὼς θὰ ἔμενε ἀνεκδήλωτη, προβάλλθηκε, μιὰ στιγμὴ, σὲ ἀπελπιστικὸ ἀκτινοβόλο σχεδιάγραμμα...

Ὁ Σκληρὸς εἶναι ἓνας δημοσιολόγος. Μελετᾷ καὶ ἐκλαϊκεύει ζητήματα ἐνδιαφέροντα τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνιολογία. Δὲν τὸν χαρακτηρίζει πρωτότυπη σκέψις καὶ ἀνάλυσις. Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἐδράζονται πάνω σ' ἓνα σύστημα γνώσεων ἱστορικο-κοινωνικῶν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου σπουδάζει καὶ κρίνει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐργασία του δὲν εἶναι μελέτη καὶ ἔρευνα τῶν προβλημάτων ἀλλὰ τακτοποιήσις τους καὶ ἐξήγησίς τους σύμφωνα μὲ μιὰ μέθοδο.

Ὁ Σκληρὸς εἶναι μαρξιστής. Παραδέχτηκε τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἀμείλικτης μαρξιστικῆς ἀναλύσεως μὲ τὰ ὁποῖα, ὡς μέτρα πλέον καὶ σταθμά, ὑπολογίζει, ζυγιάζει καὶ ἐκτιμᾷ τὰ ζητήματα.

Ὁ Κὰρλ Μάρξ ἦταν φιλόσοφος. Ὁ μαθητὴς τοῦ ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ ἐξαγόμενά του καὶ πέρα παίρνοντάς τα ὡς δεδομένα, δὲν εἶναι βέβαια φιλόσοφος. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ Σύγχρονα Προβλήματα δίνουν στὴν ἀρχὴ μερικὲς γενικὲς ἐξηγήσεις τῆς ζωῆς εἶναι ἀπαραίτητο νὰ σταθῇ κανεὶς μιὰ στιγμὴ καὶ νὰ τὶς ἐξετάσῃ σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ πρωτότυπες φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις.

Οἱ γενικὲς αὐτὲς ἐξηγήσεις, εἶπαμε, ἐξαγόμενα τῆς μαρξιστικῆς ἀναλύσεως καὶ ἃς προσθέσωμε, καὶ τῆς ἐγχειριανῆς. Δὲν πρόκειται ὅμως οὔτε ὁ Μάρξ οὔτε ὁ Ἑγελος νὰ κριθοῦν, ἀλλὰ νὰ συζητηθοῦν οἱ δανεικὲς ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς δύο τρεῖς ἀντιλήψεις ποὺ εἶναι ἡ βάσις τῆς μελέτης τοῦ Σκληροῦ, μὲ τὸν τρόπο ποὺ

ὁ τελευταῖος αὐτός, κομμένες ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ δημιουργικὴ ἀνάλυση ποὺ τὶς ἐπλασε, τὶς στερεοποίησε καὶ τὶς ἐστένειψε.

Λέγει ὁ Σκληρὸς κατόπιν ἀπὸ τὸν Ἑγέλο : Ὁ,τι ἔγινε καλῶς ἔγινε. Τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ θέλει βέβαια νὰ πῇ ἄλλο πράγμα, πολλὰ ἄλλα πράγματα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ δηλώνει ἡ στενὴ σημασίᾳ τῶν λέξεών του. Ὅμως ὁ Σκληρὸς τὸ ξεπετᾷ ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ ἐξηγήσῃ, χωρὶς νὰ τὸ ἀ ν α λ ύ σ ῃ. Εἶναι ἄλλωστε γενικὴ συνήθειά του νὰ μὴ συζητῇ ὁρισμένες ἔννοιες καὶ ἀντιλήψεις ποὺ τὶς θεωρεῖ ἀσυζητήτες, ἐ π ι σ τ ῆ μ ο ν ι κές. Τὸ νόστιμο εἶναι ὅτι συχνά, στοὺς χαρακτηρισμοὺς του αὐτοὺς, προσθέτει : ὥς τὴν ὥρα, μέχρι καλυτέρων πληροφοριῶν... Καὶ εἶναι παράδοξο κρᾶμα ὁ δογματισμὸς αὐτοῦς πασπαλισμένος μὲ δυὸ κόκκους σκεπτικισμοῦ.

Ὁ,τι ἔγινε λοιπὸν καλῶς ἔγινε. Κάτι παρόμοιο εἶχε πεῖ μιὰ φορὰ ὁ Λαίμπνιτς, ἀλλὰ ὥς μεταφυσικὴ διαίσθηση (ἐνῶ τοῦ Ἑγέλου τὸ ἀπόφθεγμα παρουσιάζεται ὥς ἐξαγόμενον ἱστορικῆς πείρας), ὅταν ἀναστένανε μὲ ἀγάπη : ὅλα εἶναι ἐξαιρετα μέσα στὸν τελειότατον αὐτὸ κόσμον ! Καὶ ἡ παρωδία τοῦ Βολταίρου μὲ τὸν Ἀθῶο του θὰ ἄρμοζε κι ἐδῶ.

Ναί, ὅ,τι ἔγινε καλῶς ἔγινε· δηλαδὴ κάθε ἀποτέλεσμα ἔχει μιὰ αἰτία καὶ μιὰ ὁρισμένη αἰτία θὰ ἔχει ὁρισμένο ἀποτέλεσμα καὶ κάτι ποὺ γίνηκε, σωστὰ γίνηκε, ἀφοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα ὁρισμένων καὶ ἀ ν α π ό φ ε ν κ τ ω ν αἰτιῶν. Νὰ τί σημαίνει τὸ γοιφῶδες ἀπόφθεγμα. Ἀλλά, παράξενο, ἡ ἐξηγήσις του τὸ ἀλλάζει ὁλοσδιόλου, γιατί, ἀπλούστατα, ὅπως εἶναι ἐκφρασμένο, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ παραδοξολογία...

Ὅχι ὅ,τι ἔγινε καλῶς ἔγινε ! Ἀλλὰ ὅ,τι ἔγινε δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἄλλο τι, ἀφοῦ ἔχει ὁρισμένη αἰτία ποὺ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ τὸ παράγῃ. Καὶ ἔτσι ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἔννοια ἀναλύεται σὲ μιὰ πειραματικὴ πιστοποίηση γενικευμένη μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος. Ὅσο γιὰ τὸ ἐπίρρημα καλῶς, δὲν ἔχει τὴ θέση του ἐκεῖ. Τὸ καλῶς εἶναι ἀνθρώπινο, καὶ ὅ,τι γίνηκε μέχρι σήμερα πάνω στὴ γῇ δὲν ὑπῆρξε ἀναγκαστικά καὶ πάντα ἀ ν θ ρ ῶ π ι ν α καλό.

Ἀλλή φιλοσοφικὴ δοξασία τοῦ Σκληροῦ : Εὐλογημένος ὁ πόλεμος ποὺ ζυμώνει καὶ ἀναπλάσσει τὸν κόσμον ! Ποιὸς πόλεμος ; Βέβαια ὁ ἡρωϊκός. Ὁ πόλεμος ὅλων τῶν ἐκφυροσκορικῶν μηχανημάτων, ὁ πόλεμος τῶν ἐρειπίων, τῶν πυρκαϊῶν καὶ τῶν πτωμάτων. Πάντα ἔφερε μεταβολές. Καί, μετὰ τῶν μεταβολῶν, πολλὲς σωτήριες ! Ἀλλὰ ὅλες οἱ προσπάθειες ἀναπλάσεως ἐξέσπασαν καὶ πιστοποιήθηκαν πάντα ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ πολέμου καὶ ὡς ἀρνήσις του. Καὶ εἶναι μωρὸ νὰ λογαριασθῇ ὡς εὐεργέτημα τῆς ἀρρώστειας τὸ ξανάνοιωμα ποὺ φέρνει κάποτε ἀπὸ ἀντενέργεια ἢ θριαμβευτικὴ ἐπιστροφή τῆς υγείας. Καὶ ἔπειτα ἂς μὴ λησμονοῦμε ὅτι, ἐνῶ ὁ πόλεμος ἐξαπολύει μετὰ τῶν ἀνθρώπων τοὺς γαύρους μηχανημοὺς του κάτω ἀπὸ τὰ ἐπεισόδιά του ποὺ δὲν εἶναι πραγματικά παρὰ μικρο-

καυγάδες, ἡ ζωὴ δὲν παύει νὰ κυλᾷ καὶ νὰ πολεμᾷ τὸ δικό της ἀγῶνα. Καὶ οἱ νέοι συνδυασμοί, πού ἀνοίγουν ἄξαφνα, ὀφείλονται, στὴ μυστηριώδη της τέχνη.

Ἡ ἱστορικὴ ἀνταπόδειξις ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, πού φαίνεται νὰ ἐπικαλεῖται ὁ Σκληρὸς δὲν εἶναι σοβαρὴ. Γιατὶ ἡ ἱστορία ὅπως μελετήθηκε καὶ συστήθηκε ὡς ἐπιστῆμη ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς δὲν εἶναι παρὰ μιὰ εἰδικὴ πραγματεία ἐπάνω στὸν πόλεμο, μιὰ μαινόμενη ἡχὼ τῆς κτηνώδους βίας.

Οἱ πολεμιστικὲς, μὲ τὴν ἔννοια πού δίδαμε, θεωρίες εἶναι ἀποτελεσμα εὐκόλου ἐπιστημονισμοῦ, ἀφιλοσόφητης ἔρευνας πού δὲν ἀνασκάβει, ὡς τοὺς κόλπους της, τὴν ἱστορία καὶ δὲν μετρᾷ τὰ φαινόμενα μὲ τὸ γινώμονα τῆς ἀνθρώπινης ἀξίας, παρὰ σὲ μερικὰ γεγονότα, διαλεγμένα αὐθαίρετα, δίνει γενικὴ καὶ τρομακτικὴ σημασίαν.

Σήμερα πού ὁ πόλεμος ἀφῆκε τὸν κόσμον σὲ ἀθεράπευτο ἡθικὸ παράδεσμα καὶ σὲ ἀπέραντη ὕλική καταστροφή, δείχτηκε φωτεινὰ ἢ ἀντίφασις τοῦ πολέμου-θανάτου μὲ τὴ σύγχρονη ζωὴ τῶν λαῶν καὶ τὴ συνείδηση πού τὴν ἐκφράζει.

Ὁ Σκληρὸς πιστεύει ἐπίσης ὅτι ἡ κατεύθυνσις τῆς ἱστορίας εἶναι μοιραία, ἐκ τῶν προτέρων διαγεγραμμένη καὶ μόνον ὁ βαθμὸς της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς ὀριμότητος πού ἔχει φτάσει ἡ κοινωνία.

Γιὰ νὰ μὴ γίνεταί λογομαχία μόνο, ἃς μὴ σταματήσωμε πολὺ στοὺς ὅρους μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Σκληροῦ καὶ ἃς μὴν ἀναζητήσωμεν ἐπίμονα ποιά ἀνεπάντεχη κύρωση δίνει ἡ δοξασία αὐτὴ στὸν ἀνατολίτικον μοιρολατρισμὸν τὸν ὁποῖον δὲν ξέρει μὲ ποιὲς λέξεις νὰ σαρκάσῃ κάθε πού τύχει ἀπερίφραστα νὰ τὸν συναντήσῃ.

Ἡ θεωρία αὐτὴ περιλαμβάνει, καθὼς θεώρημα τὸ πόρισμα του, τὴ δοξασία γιὰ τὸ γεγονὸς πού ἀναλύσαμε παραπάνω. Ἀρὰ τὴν ἀνασκάψῃς λίγο θὰ βρῇς τὸ ἐξῆς νόημα: Τὰ γεγονότα πού ἐξελίσσονται στὸ χρόνον μέσα καὶ πού ἡ σειρά τους ἀποτελεῖ τὴν ἱστορία, ὑπακούουν σὲ ὁρισμένους νόμους πού ἐνεργοῦν πάντα τὸ ἴδιον σὲ ὅμοιο περιβάλλον. Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας καθορίζεται ἀπὸ τοὺς νόμους αὐτοὺς καὶ εἶναι ἐπομένως ἀναγκαία. Λησμονεῖ μόνον ἡ θεωρία αὐτὴ ὅτι οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες προσδιορισμένες χωρὶς ἄλλο ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἔχουν ὅμως τὴ δύναμη (πού εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη δύναμις) νὰ κατανοοῦν αὐτοὺς τοὺς νόμους καί, ἐπομένως, ὅχι νὰ τοὺς τροποποιοῦν, ἀλλὰ νὰ μετασχηματίζουσιν τίς κινήσεις τους καὶ τὴ στάση τους ὥστε νὰ παρουσιάζουσιν στὴν ἐνέργειάν τους ἀλλοιώτικον ἀντικείμενον. Τὸ ἀληθινὸ ἐπιστημονικὸ μυαλὸ ξέρει πόση μεγάλη ἀλλαγὴ, δηλαδὴ ἐλευθερία, δημιουργεῖ στὸ ἀνθρώπινον μέσα σύνολον μιὰ μικρὴ τροποποίησις σὲ μιὰ ἀποψη, σὲ μιάν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴ ζωὴ τους καὶ τὴν ἀποστολήν τους.

Μὲς στὴν ἀτμόσφαιρα τέτοιων ἀντιλήψεων χωροῦν καὶ ἐξαίρετα βρίσκουν μιὰ νόμιμη θέσιν καὶ πολλὰς ἄλλας συγγενικὰς, λογι-

κα πορίσματα ἢ συναισθηματικὲς παραλλαγές τῶν πρώτων. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ θεωρία γιὰ τὴ μοιραία κατεύθυνση τῆς ἱστορίας πὺν πιστεύει ὁ Σκληρός : Μάταια ὁ ἄνθρωπος ἀνησυχεῖ καὶ ἀγωνιᾷ... Πιὸ μάταια ζητεῖ καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτὲς ἢ τὶς ἄλλες λύσεις στὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Αὐτὰ θ' ἀκολουθήσουν τὴ μοιραία ροή τους, ἐκεῖνη πὺν προσδιορίσθῃ ἀπὸ τὴν ἀναγκαία ἐξέλιξή τους. Ὁ ἄνθρωπος, καλύτερα, τὸ κοινωνικὸ σύνολο δὲν ἐξουσιάζει τίποτε. Ὑποκύπτει. Τόσο ἀκριβέστερα ἐκτελεῖ τὸν προορισμό του ὅσο γρηγορώτερα ἀναγνωρίζει καὶ ἀποδέχεται τὴν τροπὴ τῶν γεγονότων σὲ μιὰ ὁρισμένη στιγμή. Ὁ βαθμὸς τῆς κατευθύνσεως καὶ ὄχι ἡ ἴδια ἢ κατευθύνσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνία, λέγει ὁ Σκληρός. Ἄν δηλαδὴ περισσότερο ὥριμη εἶναι μιὰ κοινωνία νὰ δέχεται τὴ μοιραία κατεύθυνση τῶν γεγονότων τόσο εὐκολώτερα ἡμπορεῖ νὰ ἐπιταχύνῃ, νὰ χρημίνισῃ τὴν κατεύθυνση, τὴν ἐξέλιξιν αὐτή...

Ἡ ἀληθινὴ κατὰ πλάτος καὶ μακρὸς κατανόησις τοῦ ζητήματος ἐπιτρέπει ἀμέσως νὰ πιάσῃ κανεὶς τὴν πραγματικὴν ἀξία καὶ σημασία αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων. Τότε ξεχωρίζει ὁλοκάθαρα ἡ σχετικότης τους καὶ δείχνεται ἡ ἀνεπάρκειά τους : ὅτι ἐνῶ ἀξιῶνουν νὰ ἐξηγήσουν τὴ ζωὴ, δὲν φωτίζουν παρὰ μερικὲς διπλὲς τῆς καὶ ἀφίνουν ἀγγιχτο τὸ αἶνιγμά της.

Ἀπὸ ἀνάλυση σὲ ἀνάλυση φτάνοντας στὸν τελευταῖο τύπο τῆς ἐξισώσεως ἀνακαλύπτει κανεὶς ὅτι οἱ τέτοιες θεωρίες ἔχουν τὴν ἀφετηρία τους σ' ἐνα ἀπὸ τοὺς δύο ὅρους τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ μεταφυσικοῦ σκανδαλοῦ : εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος ;

Μασσημένη κατὰ κόρον ἔννοια πὺν στὸ γοῖφό της ἐπάνω ἦρθαν καὶ ἐξέπνευσαν ἀλεπάλληλες ἀπόπειρες λύσεων τῆς διαλλακτικῆς. Ὅμως, καθὼς ὁ ἀρχαῖος σοφὸς ἀπέδειξε τὴν κίνησιν σηκωνόμενος ἐπάνω ὀρθὸς καὶ ἀρχίζοντας νὰ περπατῇ, ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἔτσι τὰ κοινωνικὰ σύνολα, ἀκολουθώντας βέβαια τὴ φύσιν καὶ τοὺς νόμους τῆς ἰδιοσυστασίας τους, διαπιστώνουν ὅτι ζοῦν, δημιουργώντας καὶ πιστεύοντας ὅτι ἐλεύθερα ἐκλέγουν τὸ δρόμο τους ἔστω καὶ ἂν πραγματικὰ ἡ ἐλευθερία τους δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ βάρος τῆς δυνάμεως τους.

II

Τὰ Σύγχρονα Προβλήματα χωρίζονται σὲ τρία μέρη : Στὸ πρῶτο ὁ Σκληρός ἐκθέτει τὶς ἀρχές του καὶ τὴ μέθοδό του· στὸ δεύτερο μελετᾷ ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη τὴ νεώτερη ἐλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21 μέχρι τῶν ἡμερῶν μας· στὸ τρίτο μέρος ἐξηγεῖ τὰ σύγχρονα γεγονότα, χαρακτηρίζει τὰ πολιτικὰ κόμματα πὺν γεννήθησαν ἀπὸ τὸ 1909 καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ 1915—1917 καὶ ἀραδιάζει τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ συμπεράσματα του.

Μὲ ἀφορμὴ τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ πρώτου μέρους, γράψαμε τὶς παραπάνω σελίδες ἀναλύοντας καὶ συζητώντας τὶς φιλοσοφικὰς

και ιστορικο-κοινωνικες αρχες του Σκληρου. Μενει να κρινουμε την ανάλυσή του στα μεθοδολογικά, όπως ο ίδιος τα χαρακτηρίζει, κεφάλαια της μελέτης του.

Ὡς μαρξιστής ο Σκληρός βάση της έρευνάς του έχει την οικονομική (ή υλιστική) αντίληψη της ιστορίας. Έπηρεασμένος από τον τρόπο με τον οποίο παρουσίασε ο πόλεμος τους λαούς και τις πολιτικές εκδηλώσεις τους, ξεχώρισε δίπλα στον οικονομικό παράγοντα (που είναι ο γνώμων στην υλιστική εξήγηση της ιστορίας) και δυο άλλους που ονομάζει φυλετικό και ιστορικό. Έδώ ο Σκληρός έπαθε από μια λογική ασυνέπεια. Του διέφυγε ολωσδιόλου ότι, τους δυο συμπληρωματικούς παράγοντας που ξεχωρίζει αυτός, ή μαρξιστική θεωρία τους γνωρίζει και τους δίνει σημασία αλλά τους θεωρεί ως παράγωγους του οικονομικού στοιχείου και τους ανάγει σ' αυτόν. Και ακριβώς το ξεχώρισμα σε αυτόνομους και παράλληλους παράγοντας, αυτών που ή θεμελιώδης μαρξιστική θεωρία προσδιορίζει ως πορίσματα της, δείχνει ότι ο Σκληρός, χωρίς ίσως να το καταλάβη, έχασε την απόλυτη πίστη που είχε στο Μαρξισμό.

Γενικώς θα ήμπορούσε κανείς να παρατηρήσει για τις προκαταβολικές μεθόδους με τις οποίες οι κοινωνιολόγοι, μαθηταί των μεγάλων θεωρητικών, κατατάσσουν και εξηγούν τα φαινόμενα, ότι αποτελούν γωνίες απόψεων που συχνά είναι προκαταλήψεις πάνω στις οποίες κάποτε όπως στο κρεβάτι του Προκρούστου πρέπει να έρθουν ίσια-ίσια τα γεγονότα, χωρίς να περισσεύσουν, άλλως κολοβώνονται.

Μέσα στα μεθοδολογικά κεφάλαια του βιβλίου του ο Σκληρός μελετά και «Το Ζήτημα του Πολιτεύματος», τα διάφορα δηλαδή πολιτεύματα, τους λόγους που τα επιβάλλουν σε μια στιγμή δοσμένη της ιστορίας και την κοινωνιολογική σημασία τους. Όμως, εκθέτοντάς το, είναι αλήθεια, καθαρά και συστηματικά, ο Σκληρός δεν προχωρεί πέρα από μια θεωρητική εξήγηση του ζητήματος, από ένα τυπικό καθορισμό των δεδομένων του. Και σου έρχεται, αφού περιμείνης ως το τέλος τη θεωρία και δεν ιδής να βγῇ κανένα συμπέρασμα, ν' αναφωνήσης : Και έπειτα ;

Αυτό που λέγει ο Σκληρός «πολιτικό συγχρονισμό του πολιτεύματος με την εποχή του» είναι μια περιφραστική διατύπωση του ζητήματος και όχι όρισμός του—τόσο περισσότερο που ο όρισμός περιέχει με τις ίδιες λέξεις ή παράγωγά τους, το οριζόμενο. Έξάλλου ή θεωρία του είναι από κείνες που καταλήγουν σε πρακτική άκινήσι : μετά που φωτισθῇ κανείς από τη γνώση της βρίσκεται όπως και πριν σε άπορία, τί τέλος πάντων πρέπει να προτιμήση. Έπειτα, ο ίδιος ο συγγραφεύς, στα κατοπινά κεφάλαια, ξεχνά τον «πολιτικό συγχρονισμό» και έπιτιμά διάφορα πολιτεύματα που έντούτοις θα έπρεπε, σύμφωνα με τη θεωρία του, να είναι άμωμα, μια και είναι «συγχρονισμένα» με την εποχή τους. (')

Μπαίνομε στο κύριο θέμα της μελέτης. Τὸ ἀντικείμενόν της εἶναι : « ἡ νεώτερη ἱστορία μας ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη ». Ἀρχίζει ἐκθέτοντας τὶς φυλετικὰς, ἱστορικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς συνθήκας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ προχωρεῖ μὲ αὐτὴ τὴν ἀφετηρία καὶ μὲ τὰ κριτήρια ποὺ ὀρίσαμε, στὴν ἐξέταση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας ποὺ χωρίζει σὲ πέντε περιόδους : τὴν Ἐπαναστατικὴν, τὴ Δεσποτικὴν, τοῦ Καποδίστρια καὶ Ὁθωνος, τὴν Κοινοβουλευτικὴν τοῦ Γεωργίου, τὸ Κίνημα τοῦ Γουδὶ καὶ τὰ τελευταῖα γεγονότα (ποὺ ἂν καὶ κατατίσῃ σὲ ἄλλο μέρος, ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν προηγουμένων).

Εὐθὺς ἐξαρχῆς παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ἀπὸ τέτοια ἱστορικὴ ἐργασία λείπουν ὁλότελα οἱ πηγές. Ὁ Σκληρὸς οὐδὲ μιὰ φορὰ σημειώνει πάνω σὲ ποιά ἔγγραφα καὶ σὲ ποιὰς μελέτες στηρίζεται ! Καὶ ὅμως θὰ ἦταν ἀπαραίτητο, γιὰ κείνον ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐξελέγῃ τὰ συμπεράσματα ποὺ βγάξει ὁ Σκληρὸς ἀπὸ ὀρισμένα γεγονότα. Ξέρω ὅτι ἡ πρόθεσις του ἦταν τὰ Σύγχρονα Προβλήματα νὰ θεωρηθοῦν ὡς μιὰ ἐκλαΐκευσις⁽¹⁾ ἀλλὰ δὲν πείθομαι ὅτι καὶ ὡς τέτοια, ἀπαλάσσουν τὸ συγγραφέα τοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς εἶχε ὑποδείξει τὰ ντοκουμέντα του.

Μερικοὶ ὅροι εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὸ Σκληρὸ μὲ εἰδικὴ σημασία. Ἔτσι οἱ : ὑποκειμενικός, ἀτομικός, προσωπικός⁽²⁾. Λέγοντάς τοὺς ὁ Σκληρὸς εἶναι σὰ νὰ βρίζῃ ἐκείνους πάνω στοὺς ὁποίους τοὺς ἐφαρμόζει. Εἶσαι ὑποκειμενικός, εἶσαι προσωπικός, σημαίνει γιὰ τὸ Σκληρὸ, εἶσαι κατώτερος ἄνθρωπος, χωρὶς πολιτισμὸ μέσα σου. Δὲν ἐξηγεῖ ψυχολογικὰ τὸ γιατί. Ἐκεῖνο ποὺ ἐννοεῖ, μπορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ κανεὶς ἂν στοχαστῇ λίγο ποιὰς εἶναι οἱ γενικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Σκληροῦ.

Ὁ Σκληρὸς μὲ τὸ κεφάλαιο « Ἡ Νεώτερη Ἱστορία μας ἀπὸ Κοινωνιολογικὴ Ἀποψη » ἔγραψε τὶς καλύτερες σελίδες του. Σελίδες λαμπρῆς εὐστροφίας καὶ φωτεινῆς εὐλικρίνειας ποὺ συγκεντρώνουν σὲ περιεκτικὴ ἀνάλυση (ἴσως λίγο βιαστικὴ) τὶς ἀδυναμίες καὶ ἀρρώστειες τῆς φυλῆς. Ἐχοντας γιὰ πρότυπο τὶς στερεώτερες ἀρετὲς μερικῶν δυτικῶν λαῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔζησε, ὡς γνωστό, πολλὰ χρόνια, διαγνώσκει τὶς κοινωνικὰς ἀτέλειες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὶς ἀποκαλύπτει μὲ κάποιο ἐνάρετο πάθος καὶ εὐγλωττὴ ἀγανάκτηση... « Ἄλλο ἐλάττωμα κληρονομημένο κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς εἶναι τὸ ὅτι μᾶς λείπει κάθε φ υ σ ι κ ὅ τ η ς καὶ ἀ π λ ὅ τ η ς χαρακτῆρος, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἀποτελεῖ κατ' ἐμᾶς τὴν πηγὴ καὶ τὴ βάση κάθε μεγάλης δημοκρατικῆς ἐργασίας. Ἀντὶ αὐτοῦ ἔχομε χαρακτῆρα στεγνὸ καὶ χωρὶς ζουμί, χωρὶς ἐλεύθερες παρορμήσεις καὶ κινήσεις, γεμάτο πονηρίαν καὶ ὑπολογισμό, διαρκῶς καταγιγνόμενον νὰ προσαρμόσῃ τὸ ἄτομο στὶς ἀπαιτή-

(1) Βλέπε σελ. 43, 71 κλπ.

(2) Σελ. 41, 43, 45 κλπ.

σεις τῆς κοινῆς γνώμης, πού μόνο κριτήριό της πάλιν ἔχει τήν ψευτοσοβαρή φρονιμάδα καί τήν ὕλική ἐπιτυχία τοῦ ἀτόμου στήν κοινωνική καριέρα του.

Ἀποτελεσμα τῆς στεγνότητος αὐτῆς τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἑλληνος, εἶναι ἡ ἔλλειψη πρωτοτυπίας, πλουσίας φαντασίας, αὐθορμῶν αἰσθημάτων, ἰσχυρῶν παρορμήσεων, ἐνθουσιασμοῦ καί δραματισμοῦ, πραγμάτων δηλαδή στά ὁποῖα στηρίζεται κάθε μεγάλη δημιουργία στήν περιοχὴ τῆς τέχνης, τοῦ πνεύματος καί τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Τουναντίον ἡ φρονιμάδα, ὁ συμφεροντολογικὸς ὑπολογισμὸς καί ἡ μανία τῆς πρακτικῆς μόνο καριέρας κακαστρέφει κάθε ὄρατο καί μεγάλο στή ζωή». (¹)

Τὰ ἐλαττώματα αὐτά ὁ Σκληρὸς τὰ διατυπώνει, τὰ ἐκθέτει μὲ εὐκολία, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ σκαλίση γιὰ νὰ βρῇ τήν ψυχολογικὴ πηγὴ τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μαρξιστικὴ μόρφωσις τοῦ Σκληροῦ πού μόνη μαθαίνει τὸν ἄνθρωπο νὰ ξεδιαλύνῃ μερικοὺς βασιμικοὺς νόμους μέσα στὸν κοινωνικὸ σάλο, τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐξηγήσῃ πολὺ ἔξυπνα καί, τίς περισσότερες φορές, ἀληθινά, τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία. Σελίδες ἀπλωμένες ἐπιδέξια, γυαλιστερὴ ἐπιφάνεια χωρὶς μεγάλο βάθος.

Ἐρχονται στιγμὲς πού ἡ «ἄποψις» του τὸν παρασύρει νὰ δόσῃ ἐξήγησι κατὰφωρα ἀντίθετη μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι ὅταν χαρακτηρίζῃ ὡς ἀριστοκρατικὸ τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (²) κάμνοντας μιὰ τεχνητὴ ἀναλογία μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση τῆς θρησκείας στὴ Δύση. (καί πάλι ξεχνᾷ ἐκεῖ τοὺς πικροὺς γεωργικοὺς πληθυσμούς).

Ἄλλοῦ, ἀντὶ νὰ ἐπαληθεύῃ τὸ σύστημά του μὲ τὴν ἱστορία, κρίνει καί χαρακτηρίζῃ τὴν ἱστορία καθόσον μπαίνει καί χωρεῖ μέσα στὸ σύστημά του (³). Ἐπίσης μιὰ ἀντίληψις γενικὴ πού ἔχει τὸν κάνει νὰ κρίνῃ ἀφελῶς a priori. Ἔτσι, ὅπου νομίσῃ ὅτι δεῖ κίνητη, φωνάζει ὅτι ὑπάρχει ζωὴ. Καί ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτιμῇ τὰ γεγονότα καί νὰ βρῇ ἂν εἶναι καλὰ ἢ κακὰ. Ὅχι ἐπειδὴ τρέχουν (κινοῦνται) εἶναι πάντα καλὰ! (⁴)

Ἀλλὰ ἰδοὺ καί τὸ ἀντισέχωμα: «Καί ἐὰν οἱ βουλευταὶ σου ρουσφετολογοῦν, μικρολογοῦν, δὲν κυττάζουν τὰ κοινὰ συμφέροντα, ἀλλὰ μόνον τὰ ἀτομικά τους, δὲν κατάλαβες ὅτι αὐτὸ προέρχεται γιὰ καὶ σύ, ἑλληνικὴ λαέ, ὁλόκληρος, ἀπ' τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου ἴσαμε τὸν τελευταῖο τσαγγάρη καί χωρικό, μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία ρουσφετολογεῖς, συμφεροντολογεῖς, μικρολογεῖς, ψεύδῃσαι, σοφιστεῖς, δὲν κρατεῖς καμιά σταθερὴ ἠθικὴ ἀρχή, κανένα ὀρισμένο ἰδεολογικὸ κοινωνικὸ πρόγραμμα;»

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω ν' ἀναλύσω τίς σελίδες τοῦ Σκληροῦ οὔτε νὰ

(¹) Σελ. 44.

(²) Σελ. 61.

(³) Σελ. 63.

(⁴) Σελ. 72.

τις συνοψίσω. Ἀποτελοῦν οἱ ἴδιες ἀνάλυση πού δὲν ἀνάγεται σὲ ἀπλὸ σχέδιο. Ἄλλωστε φαντάζομαι τὴν κριτικὴ ὅτι φωτίζει (ὅταν φωτίζει) γνωστὸ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη, ἔργο, ἢ ὅτι παρορμᾷ στὸν ἄμεσο γνωρισμὸ του.

Ὁ Σκληρὸς στὴ μελέτῃ τῶν τελευταίων πολιτικῶν γεγονότων ἔρχεται καὶ στέκεται μπροστὰ τοὺς μὲ τὴ μύτῃ κολλημένη ἐπάνω τους, θὰ ἔλεγε. Καὶ δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι ξεχνᾷ καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὶς θεωρίες του. Ἀντὶ τοῦ Μάρξ, ἄλλο διδάσκαλο ἀκολουθεῖ — τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο. Ἡ τολμηρὴ, ριψοκίνδυνη καὶ ρεαλιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἑλληνος πρωθυπουργοῦ γεμίζει αὐτάρχεια τὸν ἐπαναστάτῃ Σκληρό. Μὲ τὸ αἶσθημα αὐτὸ κρίνει ὅλη τὴν περίοδο τῶν δύσκολων σκληρῶν χρόνων πού πέρασε ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ἀπὸ τὸ 1915 ἕως σήμερα. Ποτισμένος τὴν ἀναπόφευκτη αὐτὴ στὶς συνέπειές της πολιτικὴ συμπάθεια, ἀρνεῖται ὁ Σκληρὸς καὶ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων καὶ τὴ διεθνὴ δικαιοσύνη· προσκαλεῖ μάλιστα τοὺς ὁμοϊδεάτες του σοσιαλιστὰς νὰ καταταχθοῦν στὸ βενιζελικὸ κόμμα πού ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει μικροαστικό. Θὰ ἦταν ἓνας σταθμὸς; Ἀλλὰ ὡς μαρξιστὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ καθορίσῃ προκαταβολικὰ πού σταματᾷ ἡ πάλῃ τῶν τάξεων καὶ πού ἀρχίζει. Πότε πρέπει νὰ ξεορμᾷ καὶ πότε ν' ἀποσύρεται στὴ φωλιὰ της. Καὶ μὲ τί τρόπο σ' ἓνα αἶσθημα πού γεννιέται ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος θὰ πῆς: Στάσου, κόψε τὴν ὁρμή σου, ὡς αὔριο βλέπομε...

Ὁ Σκληρὸς δὲν ἔχτισε ἔργο διαρκές. Οὔτε ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ βαθύτης τῆς σκέψης του, οὔτε ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή τῶν μελετῶν του συνιστοῦν ἐργασία πού ἡμπορεῖ νὰ ἐπιζήσῃ στὴν ἀμείλικτη φθορὰ μερικῶν μόνο ἔτῶν. Ἀλλὰ ποῖος ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας κριτικούς θὰ φιλοδοξοῦσε καλύτερη τύχη; Καὶ τί ἀντιπροσωπεύουν οἱ Ἑλληνες μέσα στὴ διανόηση ἄλλο ἀπὸ μιὰ χλωμὴ ἀντανάκλαση, ἓνα κομμάτι ξέθωρο ἀντίφωτο τῶν ἰδεῶν πού κορώνουν καὶ πορφυρίζουν στὸν κόσμο;

Τὸν Σκληρὸ χαρακτηρίζει κάποια ἀφέλεια, μιὰν ἀβασάνιστη εὐκολία στὴ σκέψῃ του πού ἀρκεῖται σ' ἓνα ψηλάφισμα ἀνήσυχο καὶ πού ικανοποιεῖται σχετικῶς εὐκόλα μὲ τὴ φαινομενικότητα στὶς λύσεις τῶν προβλημάτων.

Ὑφος, δηλαδὴ χαρακτῆρα καὶ προσωπικὴ ἔκφραση ἀσφαλῆ τοῦ λόγου, δὲν ἔχει. Ἡ γλῶσσα του ρέει ἀφθονα ἀλλὰ χωρὶς χρώμα. Δὲν εἶναι μάλιστα κύριος κάποτε τῶν ἐκφράσεών του πού τὸν ξεγελοῦν καὶ ὑπερβάλλουν τὸ νόημά του. Ὅμως ἐνδιαφέρθηκε γιὰ μεγὰλα ζωτικὰ προβλήματα καὶ ζήτησε νὰ τὰ φωτίσῃ. Κι αὐτὴ του ἡ ἀφοσίωσις θὰ μείνῃ σ' ἐμᾶς πού τὸν γνωρίσαμε, εἴτε προσωπικὰ εἴτε ἀπὸ τὶς μελέτες του, ὡς σεβαστὴ ἀνάμνησις τοῦ ἀνθρώπου.